

Organizacija i metoda Tillichove teologije

Dubravko Arbanas*

Sažetak

Paul Tillich je bio filozof i teolog koji je ostao najpoznatiji kao filozof religije i teolog kulture. Kao sistematski i apologetski teolog organizirao je svoju teologiju i razvio specifičnu metodu istraživanja, stoga će ovo razmatranje nastojati pokazati bitne odrednice te organizacije i njegove metode. Uže područje istraživanja su: izvori, medij i norma teologije, kao i metoda korelacije, koja potpuno prožima strukturu njegova teološkog sustava. Njome je Tillich kombinirao filozofska pitanja koja proizlaze iz čovjekove egzistencijalne situacije i teološke odgovore koji su nam dani po kršćanskoj poruci. Metoda proučavanja je analiza Tillichovih relevantnih djela na tu temu, kao i nekoliko najznačajnijih eseja iz antologijskih zbornika radova o njemu. Kritičkom analizom ovih djela autor je došao do zaključka da je odnos filozofije i teologije u središtu pozornosti Tillichova promišljanja, koji je na temelju organizacije njegove teologije posebno došao do izražaja u primjeni metode korelacije, s kojom je izgradio svaki od pet dijelova svoga teološkog sustava. Ključne riječi: izvori, medij, norma, teologija, metoda, korelacija

Uvod

Tillich je gledao na prirodu teologije, u kontekstu svoga razmatranja čovjekove egzistencijalne situacije, u kojoj se pitamo o prirodi i temelju ljudskog bića. Stoga teologija može biti prikazana kao krug, u čijem središtu je čovjekova vrhunska briga, kao pitanje o njegovu bitku, i zato teologija mora biti »odgovarajuća«. Autor nam predlaže definiciju teologije koja vrijedi za sve njezine grane: »Teologija je metodološko obrazlaganje sadržaja kršćanske vjere. (...) Kriterij svake teološke grane je bavi li se ona kršćanskom porukom kao predmetom od vrhunskog značaja ili ne.«¹ Budući da u kršćanskoj vjeri postoji napetost između univerzalnog i konkretnog pola, teološki rad se može podijeliti na povijesne i konstruktivne grupe

* Mr. sc. Dubravko Arbanas, *Edunova — škola informatike i managementa*, Osijek; doktorand na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Lorenza Jäger 5, 31000 Osijek, Hrvatska. E-pošta: adubravko@gmail.com

1 Tillich, *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 28.

predmeta, ali je važno naglasiti da su u evanđeljima potpuno sjedinjeni povijesni i konstruktivni čimbenici kršćanske poruke. Povijesna teologija se dalje može dijeliti na biblijske predmete, crkvenu povijest i povijest religije i kulture, ali unatoč temeljnoj važnosti biblijske teologije, sve tri grane su međusobno zavisne i podliježu istom kriteriju: »Jesu li neki predmeti teološki ne određuje se po kriteriju njihova pretpostavljenoga nadnaravnog izvora, nego po njihovoj važnosti za interpretaciju naše vrhunske brige.«² Budući da na pitanja istine i njezine svrsishodnosti treba odgovoriti prije nego što je njihova prikladna organizacija moguća, sistematsku teologiju je puno teže organizirati nego povijesnu.³

1. Organizacija teologije

1.1. Opće postavke

Prvi problem je nastao zamjenom tzv. prirodne teologije klasične tradicije općom filozofijom religije. Prva je bila koristan uvod u teologiju objave (*preambula fidei*), pod čijom se kontrolom i razvijala, a druga je postala samostalna i nezavisna filozofska disciplina. Tillich je prihvatio filozofsku i teološku kritiku prirodne teologije u njezinu tradicionalnom smislu, uzimajući filozofske čimbenike u strukturu svoga teološkog sustava. Te čimbenike je koristio kao građu iz koje je razvijao pitanja, koja su svoje odgovore našla u teološkim konceptima, stoga je problem »prirodne teologije ili filozofije religije« riješio na treći način, odnosno svojom »metodom korelacije«, o kojoj će biti govora kasnije. Drugi problem organizacije sistematske teologije je položaj apologetske teologije.⁴ Ona je sveprisutni čimbenik koji nije poseban dio sistematske teologije; kao »odgovarajuća teologija« treba odgovoriti na pitanja koja se pojavljuju u općeljudskoj i specifičnoj povijesnoj situaciji. U tom smislu autor i ovdje daje poznato rješenje: »'Metoda korelacije' primijenjena u ovom sustavu pruža očigledno izražavanje odlučujućeg značaja apologetskog čimbenika u sistematskoj teologiji.«⁵ Budući da njegova teologija ima naglašeno egzistencijalno značenje, on ovo rješenje primjenjuje i na etički čimbenik u sistematskoj teologiji,⁶ odnosno i predmet etike ugrađuje u svoj sustav, ali

2 *Isto*, str. 30.

3 S obzirom na Tillichov pristup teologiji, George F. Thomas u tom smislu daje svoje zapažanje: »Ako teologovo razumijevanje kršćanske poruke ne želi biti usko i provincijalno, on mora koristiti 'cjelokupnu' povijesnu teologiju radije nego njezin 'mali' dio. Jedan od izvora Tillichove snage je njegovo temeljito poznavanje povijesti kršćanske misli i sposobnost njezine učinkovite uporabe.« U: Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 95.

4 Vidi Adams, J. L., *Introduction: The Storms of Our Times and Starry Night* — u: Adams, J. L., Pauck, W., Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985, str. 14–19.

5 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 31.

6 Tillich izričito kaže: »Teološka etika je čimbenik sistematske teologije, koji je prisutan u svakom od njezinih dijelova.« U: Tillich, P., *Morality and Beyond*, New York, 1966, str. 13. Zadnja dva poglavlja ove knjige, *The Transmoral Conscience* i *Ethics in a Changing World*, reprint su iz Paul Tillich, *The Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 136–160, a cijela knjiga se pojavljuje i u Paul Tillich:

tako da je ne razmatra kao posebnu granu teologije.⁷ Treći i najvažniji čimbenik u sistematskoj teologiji je dogmatski čimbenik, po kojem se dugo vremena nazivala takva teologija, kao formulirano i od Crkve službeno potvrđeno učenje. Stoga sistematska teologija obuhvaća sve ove čimbenike u jednu cjelinu, koja čini apologetiku, dogmatiku i etiku. Organizacija teologije podrazumijeva i tzv. »praktičnu teologiju« ili tehničku teoriju, kroz koju se povijesna i sistematska teologija primjenjuju u životu Crkve, stoga su kao takve međusobno zavisne: »Ovo također slijedi iz egzistencijalnog značaja teologije, jer u stanju vrhunске brige nestaje razlika između teorije i prakse.«⁸ Autor smatra da praktična teologija može postati most između kršćanske poruke i ljudske situacije, u općenitom i posebnom smislu, kroz nova pitanja koja se pojavljuju u svekolikom kulturnom životu određenog razdoblja: »To može zaštititi Crkvu od tradicionalizma i dogmatizma, a može potaknuti i društvo da je shvati ozbiljno. Ali to sve može biti samo onda ako je u jedinstvu povijesne i sistematske teologije, vođeno vrhunskom brigom koja je istovremeno konkretna i univerzalna.«⁹

1.2. Izvori teologije

Budući da je zadaća sistematske teologije objasniti sadržaj kršćanske vjere,¹⁰ u tom smislu se pojavljuju tri pitanja: što su izvori teologije, što je medij njihova prihvaćanja i što je norma koja određuje uporabu tih izvora.¹¹ Tillich smatra da su »izvori« teologije Biblija, crkvena povijest i povijest religije i kulture. Međutim, Sveto pismo kao »Božja riječ« ili »Čin objave« ne može biti prihvaćeno i shvaćeno bez pripreme u ljudskoj religiji, kulturi i crkvi kao zajednici Božjeg naroda. Pritom je važno naglasiti da Božja Riječ nije ograničena na riječi biblijskih knjiga, odnosno da biblijska poruka nadilazi biblijske knjige, ali:

Main Works/Hauptwerke, 3, *Writings in the Social Philosophy and Ethics*, Erdmann Sturm (ed.), Berlin, New York, 1998, str. 651–712.

7 Tillich opravdava takav stav o etici činjenicom da svaka teološka tvrdnja nužno implicira i etički čimbenik, što je izazvalo otpor nekih kritičara. George F. Thomas smatra taj stav krajnje problematičnim, premda priznaje da kršćanska etika leži na teološkim temeljima; štoviše, pokušaji nekih liberalnih protestanata da se takva etika odvoji od svojih teoloških temelja vodili su njezinu nerazumijevanju i banalnom poistovjećivanju s »etičkim učenjem Isusa«. Međutim, to je vodilo i neprijemnom zanemarivanju moralnog učenja apostola Pavla, Crkvenih otaca, Luthera i drugih značajnih teologa, stoga je poricanje nezavisnosti kršćanske etike suvremenih ortodoksnih teologa sasvim razumljivo: »Ali to ne znači da kršćanska etika treba biti vraćena nazad 'u jedinstvo sistema' i štoviše, ne biti razmatrana kao posebno poglavlje sistematske teologije.« U: Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 91.

8 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 33.

9 *Isto*, str. 34.

10 Vidi Tillich, P., *Dynamics of Faith*, New York, 2001. Tillich je posvetio cijelu knjigu sadržajima i dinamičkim vjere, kroz analizu njezinih sadržaja, simbola, tipova, istina i življenja u vjeri.

11 Vidi Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 93–97.

Biblija je ipak temeljni izvor sistematske teologije zbog toga što je to izvorni dokument o događajima na kojima je utemeljena kršćanska crkva. (...) Dokumentarno obilježje Biblije je identično s činjenicom da ono sadrži prvotno svjedočanstvo onih koji su sudjelovali u događajima objave. (...) Biblija je oboje, izvorni događaj i izvorni dokument; ona je svjedočanstvo onoga u čemu ima udio.¹²

Novozavjetni pisci su crpili svoju »inspiraciju« ili nadahnuće u prihvaćanju Isusa kao Krista, a time, Tillichovim rječnikom rečeno, prihvaćali su i »Novi Bitak« kojem su svjedočili.

Problem uporabe biblijske građe¹³ kao izvora sistematske teologije je u tome što ona mora biti korištena na povijesni, znanstveni i kritički način, a da pritom odražava teologovu »duhovnu« interpretaciju i posvećenost onome što istražuje. Kao primjere ovih dvaju načina istraživanja biblijske građe Tillich ukazuje na komentare Pavlove poslanice Rimljanima C. H. Dodda i na Barthovu duhovno–egzistencijalnu interpretaciju. Za rješavanje ove frustrirajuće situacije autor predlaže koncentriranje na našu vrhunsku brigu, koja omogućava oba pristupa biblijskim spisima: »Samo slobodan povijesni rad, koji je sjedinjen sa stavom vrhunske brige, može otvoriti Bibliju sistematskom teologu kao njegovu temeljnom izvoru.«¹⁴ Budući da se stvaranje Biblije odnosno novozavjetnih spisa događalo u povijesti Crkve, uporaba Biblije kao izvora ujedno je i uporaba Crkvene povijesti kao drugog izvora. U tom smislu postoji temeljna razlika između katoličkog i protestantskog stava, odnosno između onih koji su vezani autoritetom Rimske crkve i onih koji zagovaraju radikalni biblicizam.

Tillich se drži dalje od ovih ekstrema, smatrajući da katolički teolozi griješe u podvrgavanju sistematske teologije odlukama koncila i papa, unaprijed pretpostavljaju doktrine koje su dobile pravovaljani položaj (*de fide*), a time je teološki zadatak katolika sveden na sterilnu interpretaciju vlastite dogmatske tradicije. S druge strane, protestantski biblicizam pretjeruje u tome što nitko ne može preskočiti dvije tisuće godina povijesti Crkve i postati suvremenik s novozavjetnim piscima, uzimajući samo neke dijelove rimske crkvene tradicije i odbacujući druge. Stoga autor smatra da protestantska teologija protestira u ime onoga što on

12 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 35. Više o tome u člancima: Avery Dulles *Paul Tillich and the Bible* — u: O'Meara, T. A., Weisser, C. D. (eds.), *Paul Tillich in Catholic Thought*, Dubuque, 1964, str. 109–132; koji se pojavljuje i u časopisu *Theological Studies*, 1965, 17, str. 345–367; i Frederick E. Sontag, *Biblical Authority and Tillich's Search for the Ultimate*, *Journal of Bible and Religion*, 1962, 30, str. 278–283.

13 George F. Thomas se slaže s Tillichom da je Biblija »temeljni izvor« sistematske teologije i da njezin jezik treba koristiti filozofske pojmove kad god je to potrebno, ali isto tako smatra da je u tom smislu trebao daleko više ukazivati na »biblijske izvore«, posebno kada su u pitanju teološki »odgovori« kršćanske poruke: »Ne samo da jezik Biblije često nudi živopisniji, dirljiviji izražaj teološkog učenja nego apstraktni jezik filozofije, nego također daje i upute na biblijske temelje učenja, dajući veću sigurnost o njegovu kršćanskom značaju. Ako je Biblija 'temeljni izvor', zašto nije korištena izravnije?« U: Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 95.

14 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 36.

zove »protestantsko načelo«,¹⁵ koje protestira: »protiv poistovjećivanja naše vrhunske brige s bilo kojom tvorevinom Crkve, uključujući biblijske spise, ukoliko je njihovo svjedočanstvo o onome što zapravo predstavlja vrhunsku brigu također uvjetovano izražavanjem njihove vlastite duhovnosti«¹⁶.

Najširi izvor sistematske teologije je bogata građa povijesti religije¹⁷ i kulture, koja svoj utjecaj pokazuje već s teologovom uporabom jezika, njegovim obrazovanjem, društvenim i političkim prilikama u kojima se razvija. Svi ovi nabrojani utjecaji daju specifičan sadržaj svakoj teološkoj formulaciji. U svom prvom javnom predavanju, *On the Idea of a Theology of Culture*,¹⁸ Tillich je dao metodu rada s građom predstavljenom u religiji i kulturi: »(...) što ja volim zvati 'teologija kulture', koja je pokušaj teološke analize pozadine svih kulturnih izražaja, da se otkrije vrhunska briga u temelju filozofije, političkog sistema, umjetničkog stila, skupine etičkih ili društvenih načela.«¹⁹ Ovaj veliki izvor teologije je prvotno izvor egzistencijalnih pitanja na koja teologija treba dati odgovore, to je prvi dio teološke metode korelacije; stoga je analiza svih kulturnih izražaja predmet prvog dijela

15 Tillich je posvetio cijela poglavlja ovom ključnom načelu i protestantizmu općenito u nekoliko svojih knjiga: *Protestantism as a Critical and Creative Principle* — u: *Political Expectation*, New York, 1971, str. 10–39; *Protestantism*, in *Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 185–233; *The Theology of the Protestant Reformation* i *The Development of Protestant Theology* — u: *A Complete History of Christian Thought*, Carl E. Braaten (ed.), New York, 1968, str. 227–293; *Protestantism and Artistic Style* — in: *Theology of Culture*, Robert C. Kimball (ed.), New York, 1964, str. 68–75; isti esej se pojavljuje u *On Art and Architecture*, New York, 1987, str. 119–125; a s promijenjenim naslovom *Protestantism and the Contemporary Style in the Visual Arts* i u Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 2, *Writings in the Philosophy of Culture*, Michael Palmer (ed.), Berlin, New York, 1990, str. 297–302. Tu je i zbirka njegovih predavanja na *Chicago Divinity School*, pod naslovom *Perspective on 19th and 20th Century Protestant Theology*, Carl E. Braaten (ed.), New York, 1968, i esej *Our Protestant Principles* — u: Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 6, *Theological Writings*, Gert Hummel (ed.), Berlin, New York, 1992, str. 247–254.

16 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 37. Tillich je posvetio cijelu knjigu ovim problemima: *Biblical Religion and the Search for Ultimate Reality*, Chicago, 1955, koja se pojavljuje i u Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 4, *Writings in the Philosophy of Religion*, John P. Clayton (ed.), Berlin, New York, 1987, str. 357–388.

17 Vidi Tillich, P., *A Complete History of Christian Thought*, Carl E. Braaten (ed.), New York, 1968. Da se Tillich i sam okušao u širokom razmatranju povijesti kršćanstva, svjedoči i ova knjiga, koja je zapravo zajedničko izdanje dviju prethodnih, također od istog autora i urednika: *A History of Christian Thought*, New York, 1953, i *Perspective on 19th and 20th Century Protestant Theology*, New York, 1967. U tom smislu je važno i Tillichovo posljednje predavanje na *Chicago Divinity School*, a budući da je dan kasnije doživio srčani udar i ubrzo umro, to su ujedno i njegove posljednje riječi u javnosti: *The Significance of the History of Religions for the Systematic Theologian* — u: *The Future of Religions*, Jerald C. Brauer (ed.), New York, 1966, str. 80–94; isto predavanje se pojavljuje u Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 6, *Theological Writings*, Gert Hummel (ed.), Berlin, New York, 1992, str. 431–446; također, ali u prilično skraćenom obliku, i u Paul Tillich, *The Future of Religions* — u: *The Essential Tillich: An Anthology of the Writings of Paul Tillich*, Forrester F. Church (ed.), Chicago, 1987, str. 233–235.

18 Vidi Tillich, P., *On the Idea of a Theology of Culture* — u: *What is Religion*, James L. Adams (ed.), New York, 1969, str. 155–181; Paul Tillich, *Theology of Culture*, Robert C. Kimball (ed.), New York, 1964. A book of collected essays by Tillich; i esej *Paul Tillich in Conversation: Culture and Theology*, Foundations (Baptist), 1971, 14, str. 102–115.

19 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 39.

svakog dijela autorova teološkog sustava. Važno je napomenuti da se religija i kultura obrađuju prve kroz cijeli sustav, premda su kao takve posljednje na ovoj listi izvora teologije. Ove važne stečevine ljudskog roda određuju oblik svakoga teološkog odgovora izvedenog iz Biblije i povijesti Crkve.

1.3. *Medij teologije*

Tillich smatra da pitanje o čovjekovu »iskustvu«²⁰ ima središnju ulogu, bez obzira razmatra li se priroda ili organizacija teologije, a u ovom kontekstu iskustvo je važno jer kroz njega izvori teologije mogu imati svoju funkciju: »Iskustvo je medij kroz koji nam izvori 'govore', kroz koji ih možemo prihvaćati.«²¹ On zagovara augustinovsku²² i ranu franjevačku školu Alexandra od Halesa i Bonaventure. Prva je naglašavala »mističko« načelo neposredne svjesnosti »bitka po sebi« koji je istovremeno i »istina po sebi« (*esse ipsum — verum ipsum*), druga je naglašavala »egzistencijalnu« relaciju s istinom u kojoj subjekt spoznaje sudjeluje u duhovnoj stvarnosti, dok je treća i prevladavajuća analitička škola Tome Akvinskog i Dunska Skota.²³ Iskustvo ima posebno značenje u Tillichovoj teologiji, jer metoda korelacije zahtijeva povezanost egzistencijalnih pitanja i teoloških odgovora, koja se ostvaruje upravo preko čovjekova iskustva kao prikladnog puta do istine i pravog znanja. U tom smislu je Schleiermacherova teološka interpretacija iskustva, kao i njegova slavna definicija religije kao »osjećaja apsolutne ovisnosti«, bila blagotvorna i za Tillichovu teologiju: »'osjećaj' znači neposrednu svjesnost nečega bezuvjetnog, u smislu augustinovsko–franjevačke tradicije. (...) U toj tradiciji se 'osjećaj' ne odnosi na psihičku funkciju, nego na svijest o onom koji nadilazi intelekt i volju, subjekt i objekt.«²⁴ Tillich naglašava teološki smisao te »ovisnosti«, koja podrazumijeva slobodu čovjekove volje, daleko od svake panteističke i determinističke interpretacije »iskustva bezuvjetnog«. Schleiermacherov koncept »osjećaja

20 Središnja uloga iskustva kao medija prihvaćanja izvora teologije jasno se očituje u Pavlovoj Prvoj poslanici Korinćanima kada govori o *Darovima Duh*: »Zato vam obznanjujem: nitko tko u Duhu Božjem govori ne može reći 'Gospodin Isus' osim u Duhu Svetom.« (1. Kor 12, 3). Samo u tom smislu se može prihvatiti iskustvo kao 'nezavisan izvor' teologije, stoga se George F. Thomas pita: »Ne ide li Tillich predaleko kada kaže da to nije 'izvor' nego samo 'medij'? On priznaje da čin prihvaćanja izvora dovodi do njegova 'preoblikovanja'. Također, zahtijeva da to preoblikovanje ne bude suviše veliko, ali ni tako malo da rezultira tek kao 'ponavljanje'. Ne podrazumijeva li to, premda ne potpuno 'novu' objavu, nepovezanost s 'konačnom objavom' u Kristu? Može li u sistematskoj teologiji biti priznato da religiozno iskustvo može prouzročiti objavu nekog vida kršćanske istine, koja nije u potpunosti prepoznata u prošlosti? Ako da, takvo religiozno iskustvo se može smatrati prikladnijim kao 'izvor', nego kao 'medij'.« U: Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 96.

21 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 40.

22 Vidi Matthews, A. W., Philosophical Concepts and Religious Concepts: Some Problems Illustrated on St. Augustiniennes, *Revue des Etudes Augustiniennes*, 1971, 17, str. 143–154.

23 Vidi Maus, C., *The Possibility of Knowing God Naturally: Paul Tillich and Duns Scotus — A Contrast* — u: P. Ramstetter et. al. *Scotus Speaks Today*, Southfield, Michigan, 1968, str. 270–289.

24 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 41–42.

apsolutne ovisnosti« je blizak Tillichovu konceptu »vrhunske brige«²⁵ o temelju i značenju našeg bića, ali dok Tillich prihvaća Schleiermacherov naglasak na osjećaju odnosno iskustvu, istovremeno je kritičan s obzirom na njegov metodološki pokušaj da sve sadržaje kršćanske vjere izvede iz »religiozne svijesti« kršćana: »Iskustvo nije izvor iz kojeg su uzeti sadržaji sistematske teologije, nego medij kroz koji su oni egzistencijalno primljeni.«²⁶

Tillich razlikuje tri značenja medija, odnosno pojma »iskustvo« u sistematskoj teologiji, koja se očituju u ontološkom, znanstvenom i mističkom smislu, što je posebno važno s obzirom na metodu takve teologije. Ontološki koncept iskustva²⁷ je rezultat filozofskog pozitivizma koji zastupa stav da je stvarnost istovjetna s iskustvom. Nema ontološkog »rascjepa« između subjekta i objekta i ne postoji ništa što bi beskonačno nadilazilo ljudske kategorije: »Božansko biće u tradicionalnom smislu je isključeno iz takve teologije. Stoga, s druge strane, cjelokupno iskustvo ne može biti vrhunska briga, posebno iskustvo ili osobita kvaliteta cjelokupnog iskustva mora biti izvor sistematske teologije.«²⁸ Drugi koncept iskustva je njegovo eksperimentalno ispitivanje u znanosti. Njega su neki empirijski teolozi pokušali primijeniti kao metodu i na teologiju. Međutim, Tillich naglašava da to nije moguće postići iz dva razloga. Prvi razlog se odnosi na predmet teologije kao čovjekove vrhunske brige i na njezine konkretne izražaje, a taj predmet nije tek jedan unutar sveukupnosti znanstvenih predmeta, nego beskonačno nadilazi cjelokupno znanstveno ili kategorijalno i eksperimentalno iskustvo. Stoga predmet teologije ne može biti izveden bilo kakvim teoretskim ili matematičkim modelima i eksperimentima, nego samo otkriven činom naše osobne posvećenosti i sudjelovanja u njemu. Drugo, predmet teologije se ne može ispitivati znanstvenim metodama provjeravanja, budući da se subjekt koji eksperimentira nalazi u svojevrsnoj »tamnici« imanencije, jer ono što želi spoznati, prisutno je i u samom činu spoznaje, što

25 Vidi Hill, B., Schleiermacher and Tillich: From Feeling of Absolute Dependence to Ultimate Concern, *Discourse*, 1970, 13, str. 453–462.

26 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 42.

27 Američki pragmatizam koji je razvio William James i dijelom John Dewey uzdigao je iskustvo do najvišega ontološkog ranga, a prvi je u poznatom djelu *Types of Religion Experience* pokušao primijeniti metodu znanstvenog iskustva na teologiju. Međutim, Tillich naglašava: »(...) mora biti druga vrsta iskustva, neposredno sudjelovanje u religijskoj stvarnosti, prethodeći bilo kakvoj teološkoj analizi stvarnosti kao cjeline. Ovo je stvarno stanje. Empirijski teolozi koji koriste ontološki koncept iskustva ne izvode svoju teologiju iz ovog iskustva. Oni je izvode iz svog sudjelovanja u konkretnoj religijskoj stvarnosti, iz svoga religioznog iskustva u mističkom smislu iskustva. Oni pokušavaju otkriti odgovarajuće čimbenike unutar cjeline iskustva. Traže kozmološku potvrdu svoga osobnoga religioznog života. Unatoč kružnom dokazivanju, empirijska teologija ove vrste je dala određeni doprinos sistematskoj teologiji. Pokazala je da religijski predmeti nisu predmeti između drugih, nego da su izražavanje kvalitete ili značaja našega općenitog iskustva. U tome se američka empirijska teologija slaže s kontinentalnom fenomenološkom teologijom (npr. Rudolph Otto i Max Scheler). Kada god je traženo pitanje 'Što znači *holy*?', radije nego pitanje 'Postoji li Bog?', na tragu smo mišljenja u kojem se slažu pragmatizam i fenomenologija.« U: Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 43.

28 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 43.

posebno vrijedi za fiziku elementarnih čestica. Drugim riječima, znanstvene kalkulacije nužno uključuju i učinke pokusa na samog istraživača, stoga autor i ovdje naglašava: »Predmet teologije može biti vrednovan samo na temelju sudjelovanja, u kojem teolog koji se ispituje prihvaća rizik u vrhunskom smislu 'biti ili ne biti'. Ovo ispitivanje nikada ne završava, pa ni u cjelokupnom iskustvenom životu. Čimbenik rizika ostaje i čini nemogućim eksperimentalno provjeravanje u vremenu i prostoru.«²⁹

Mistički koncept iskustva naglašava iskustvo participacije ili sudjelovanja koje je na otajstven način prisutno u ontološkom i znanstvenom poimanju iskustva, ali se Tillich pita što to iskustvo sudjelovanja otkriva. Reformatori smatraju da iskustvo nije izvor teologije, jer biblijska poruka ne može biti nadmašena nikakvim novim iskustvom Duha u nama. S druge strane, evangelički zanesenjaci zagovaraju mogućnost novih objava u Duhu, stoga je to religiozno iskustvo za njih i izvor teologije. Suvremena »iskustvena teologija« razvija ovaj koncept do krajnosti, zagovarajući stav da je iskustvo glavni i neizbježni izvor novih istina, a teolog koji ga zastupa nije vezan krugom u čijem je središtu događaj Isusa kao Krista. Međutim, Tillich smatra da iskustvo kao medij teologije ne može postati njezin izvor na temelju bilo čijega naknadnoga kršćanskog iskustva, bez obzira kakvo ono bilo: »Kršćanska teologija je utemeljena na jedinstvenom događaju Isusa Krista. Unatoč beskonačnom značenju tog događaja, to ostaje 'taj' događaj, i kao takav kriterij svakoga religioznog iskustva. Taj događaj je dan iskustvu, a ne izveden iz njega. Stoga iskustvo prihvaća i ne stvara.«³⁰

Dakle sistematski teolog je »vezan« kršćanskom porukom koju dobiva iz njezinih izvora, odnosno Biblije, crkvene povijesti i povijesti religije i kulture, a potom i kroz osobno iskustvo posvećenosti i sudjelovanja u predmetu svoje vrhunske brige, odnosno kroz »duhovnu« interpretaciju i specifičnu predanost onome što istražuje. Ovaj proces bi trebao isključiti svaku namjerno prenaplašenu subjektivnu interpretaciju, koja bi u tom slučaju dovela do izobličavanja izvorne kršćanske poruke, odnosno do njezine patvorine. U tom smislu autor naglašava da treba obratiti pozornost na dvije krajnosti: »Utjecaj medija, iskustva teologa, ne treba biti tako malen da je rezultat ponavljanje umjesto promjena, ali ne treba biti ni tako velik da rezultat bude nova izrada umjesto promjena.«³¹

1.4. Norma teologije

Nakon izvora i medija sistematske teologije, Tillich razmatra kriterij³² po kojem se može izlagati ova bogata građa, što je posebno nužno s obzirom na besko-

29 *Isto*, str. 44.

30 *Isto*, str. 46.

31 *Isto*.

32 Tillich navodi nekoliko primjera kako bi pokazao sličnost ovih kriterija kroz sva razdoblja crkvene povijesti. On smatra da »pitanja« koja se nameću suvremenom čovjeku nisu kao u ranoj Grčkoj crkvi pitanja o grješnosti i konačnosti čovjeka, što se prevladava besmrtnim životom u vječnoj istini; nisu kao u Rimskoj crkvi pitanja o čovjekovoj krivnji i nutarnjem rascjepu, koji zacjeljuju spase-

načnu raznolikost i širinu posredničke funkcije iskustva. Takav kriterij naziva »norma« teologije,³³ bez koje ona ne bi mogla imati određeni sadržaj ni organizaciju, jer nemaju svi izvori i sva iskustva jednaku vrijednost. Crkva je od svojih početaka uočila problem norme svojih učenja, stoga je u materijalnom smislu formirala vjerovanje (*credo*), u čijem je središtu krsna ispovijed vjere u Isusa kao Krista. U formalnom smislu uspostavila je hijerarhijsku strukturu autoriteta biskupa, koncila i papa, koji su čuvari norme od krivovjernih izobličavanja. U katoličkim crkvama je uglavnom bio zastupljen ovaj drugi smisao na štetu materijalnog, što je i razlog slabe zastupljenosti Biblije u kasnijem dogmatskom razvoju Rimske crkve, ali i grčkih crkava. Na temelju Pavlovih poslanica, ovome se žestoko usprotivio Luther. Zahtijevajući materijalnu normu i ponovnu uspostavu autoriteta Biblije, prvo je nazvao »opravdanje po vjeri«, a drugo je formalni izražaj te norme, što zajedno predstavlja bit luteranske reformacije. Kroz povijest su se norme razvijale uglavnom u ozračju duhovnog života Crkve, a ne svjesnom teološkom refleksijom, stoga je crkva »dom« i Autorova teološkog sustava.

U poremećenim uvjetima demonskih i tragičnih struktura osobnog i društvenog života na svim razinama, Tillich je duboko doživio potrebu novog izražaja norme teologije, koja bi prevladala konflikte, besmislenost, otuđenje i samouništenje suvremenog čovjeka kroz:

stvarnost pomirenja i okupljanja kreativnosti, smisla i nade. Mi ćemo zvati takvu stvarnost »Novi Bitak«, pojam čije pretpostavke i implikacije mogu biti objašnjene samo kroz cijeli sustav. To je utemeljeno na onome što Pavao naziva »novo stvaranje«, a odnosi se na njegovu moć prevladavanja demonskog rascjepa »stare stvarnosti« u duši, društvu i svemiru.³⁴

Svjestan nedovoljnosti ovog odgovora, autor se dalje pita kako se taj Novi Bitak očituje, i odgovara: »U Isusu kao Kristu«, što ima pretpostavke i implikacije koje su glavna svrha njegova teološkog sustava, u koje ovdje ne možemo ulaziti.

njem po stvarnom i sakramentalnom životu Bogočovjeka; nisu ni kao pitanja reformacije o milosrdnom Bogu i opraštenju grijeha, odnosno o proročkoj poruci o Kraljevstvu Božjem u Starom i Novom zavjetu. Pitanja suvremenog čovjeka se odnose na stvarnost u kojoj je »samootuđenje« njegove egzistencije prevladano po »Novom Bitku u Isusu kao Kristu«. Međutim, George F. Thomas se i ovdje s pravom pita: »Misli li Tillich stvarno da su sva ova pitanja, osim posljednjeg, nevažna za čovjeka našeg vremena? Misli li on da 'druge' norme, kao 'opravdanje po vjeri', mogu biti zamijenjene njegovom normom 'Novog Bitka'?« U: Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 97.

33 Victor L. Nuovo daje vrlo instruktivno povezivanje dvaju Tillichovih formalnih kriterija svake teologije i njezine norme, s tim što oba kriterija svodi na jedan koncept odnosno »bitak po sebi«, koji apstraktno izražava njegov teološki smisao da je »Bog bitak po sebi«. Stoga Nuovo napominje da: »Teološki sustav utemeljen na ovom kritičko-racionalnom načelu bio bi autonoman, a u sadržajnom smislu bi bio prazan. Norma skrbi o biti koja je nužna za pravu teonomnu teologiju.« U: Nuovo, V. L., *On Revising Tillich: An Essay on The Principles of Theology* — u: John J. Carey (ed.), *Kairos and Logos. Studies in the Roots and Implications of Tillich's Theology*, Cambridge, Massachusetts, 1978, str. 48.

34 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 49.

Ova specifična Tillichova formula je bila izvor mnogih kontroverzi; ona prihvaća antičku kršćansku krsnu ispovijed vjere u Isusa kao Krista, koji donosi novo vrijeme i novu stvarnost, stoga je materijalna norma njegove sistematske teologije »Novi Bitak u Isusu kao Kristu kao naša vrhunska briga. Ova norma je kriterij za uporabu svih izvora sistematske teologije.«³⁵

Kao zbirku religioznih spisa koja je pisana i uređivana kroz stoljeća, Bibliju treba proučavati i shvaćati prema određenom kriteriju, ali Tillich naglašava da ona ne može biti norma sistematske teologije. Luther je bio svjestan toga, pa je iz Biblije izveo načelo opravdanja po vjeri i tada ga upotrijebio kao kriterij prosudbe biblijskih knjiga. Stoga i Tillich smatra da je norma dobivena iz Biblije kroz susret Crkve s biblijskom porukom, ali norma je istovremeno i kriterij za proučavanje biblijskih knjiga i njihovu uporabu u teologiji. S obzirom da je Crkva kanonizirala Bibliju relativno kasno i s obzirom na činjenicu da još uvijek nije postignut konsenzus između kršćanskih crkava o broju knjiga koje pripadaju biblijskom kanonu, pokazuje se trajna otvorenost s obzirom na kompoziciju tog kanona i oštru razliku između teološke norme i biblijskih knjiga. U tom smislu autor naglašava: »Duh je taj koji kreira kanon; kao i sve duhovne stvari, ni kanon ne može biti pravovaljano fiksiran kao konačan. Djelomična otvorenost kanona je čuvar duhovnosti kršćanske crkve.«³⁶

Poput Biblije, tako i crkvena povijest ne može biti norma teologije, već kao što smo vidjeli, samo njezin izvor. No »normativni značaj« Biblije i crkvene povijesti se podrazumijeva u važnoj činjenici, naime da je norma izvedena iz Biblije na način susreta Crkve i biblijske poruke. Taj »susret« se odvija kroz cijelu povijest Crkve, ali izvan njega crkvene odluke nemaju neposredni normativni značaj, bez obzira je li riječ o crkvenim ocima, koncilima ili dokumentima. Na kraju, povijest religije i kulture također ima važnu ulogu u formiranju norme, zbog toga što je susret između Crkve i biblijske poruke uvijek dijelom uvjetovan specifičnom religijskom i kulturnom situacijom. Međutim, premda izvedena iz izvora teologije i oblikovana kroz medij našeg iskustva, norma teologije kao načelo »Novog Bitka u Isusu kao Kristu« stoji uvijek kao vrhunski kriterij nasuprot svim izvorima i medijima.

2. Metoda korelacije

2.1. Opće napomene

Tillich je nastojao razviti strukturu svoje *Sistematske teologije* s jednoga apologetskoga gledišta,³⁷ a u metodološkom smislu je ona građena u stalnoj korelaciji

³⁵ *Isto*, str. 50.

³⁶ *Isto*, str. 51.

³⁷ Vidi Tillich, P., *The System of the Science According to Objects and Methods*, translated by Paul Wiebe, Lewisburg, 1981, str. 210–211. Tillich je u toj svojoj prvoj knjizi nazvao teologiju »teonomna metafizika«. Bio je to prvi korak prema onome što je kasnije nazvao »metoda korelacije«. Tu me-

s filozofijom.³⁸ Apologetika ili »odgovarajuća teologija« treba odgovoriti na pitanja koja se pojavljuju u općeljudskoj i specifičnoj povijesnoj situaciji, stoga je svrha teološkog sustava služiti dvjema različitim potrebama: razmatranju i prikazivanju istine kršćanske poruke i određene interpretacije te istine za svaku generaciju. To ujedno određuje i Autorovu metodu,³⁹ koja potpuno prožima njegov teološki sustav: »Ovaj sistem je pokušaj uporabe 'metode korelacije' kao načina sjedinjavanja poruke i situacije. Pokušava povezati pitanja podrazumijevana u situaciji s odgovorima poruke. (...) Ona povezuje pitanja i odgovore, situaciju i poruku, ljudsku egzistenciju i božansko očitovanje.«⁴⁰ Metoda je oruđe koje treba biti prikladno predmetu koji se istražuje. Njezina primjena u svim znanostima, pa tako i u teologiji, podrazumijeva spoznajni odnos koji zahtijeva prethodno znanje o svom predmetu. Za sistematsku teologiju to znači da je metoda izvedena iz prethodnog poznavanja samog sustava koji je metodički izgrađen. U Tillichovu⁴¹ slučaju je riječ o »metodi korelacije« koja »objašnjava sadržaje kršćanske vjere kroz egzistencijalna pitanja i teološke odgovore u njihovoj međusobnoj ovisnosti«⁴². Autor navodi nekoliko značenja pojma »korelacija«⁴³. Prvo značenje se odnosi na problem naše religiozne spoznaje, drugo se odnosi na naše tvrdnje o Bogu i čovjeku, a treće

tođu je razvio da bi mogao kombinirati apologetsku i kerigmatsku teologiju, ali mu je ona omogućila da izrazi svoje mišljenje s obzirom na oba svoja zanimanja, odnosno kao filozof i kao teolog; štoviše, tako je mogao izraziti i svoje teoretske, i praktične interese.

38 Vidi Tillich, P., *Philosophy and Theology* — u: *The Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 83–93.

39 Osim u uvodu u njegovu *Sistematsku teologiju*, Tillich je razmatrao problem metode i u drugim knjigama: *On the Idea of a Theology of Culture* — u: *What is Religion*, James L. Adams (ed.), New York, 1969, str. 163–168; *The System of the Science According to Objects and Methods*, translated by Paul Wiebe, Lewisburg, 1981, str. 39–41; *Philosophy and Theology* — u: *The Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 83–93; u propovijedi *The Theologian* — u: *The Shaking of the Foundations*, New York, 1948, str. 118–129; i esejima: *The Problem of Theological Method* — u: Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 4, *Writings in the Philosophy of Religion*, John P. Clayton (ed.), Berlin, New York, 1987, str. 301–312; i *The Method of Theology*, *Varieties of Experience. An Introduction to Philosophy*, Albert William Levi (ed.), New York, 1957, str. 514–518.

40 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 8.

41 Važno je naglasiti da se Tillichova cjelokupna teološka metodologija ne može svesti na njegovu »metodu korelacije«, što potvrđuju i pisci monografija o njemu: Kenneth Hamilton, *System and Theology* — u: *The System and the Gospel: A Critique of Paul Tillich*, New York, 1963, str. 27. i 116; Robert P. Schalermann, *Self, World, God* — u: *Reflection and Doubt in the Thought of Paul Tillich*, New Haven, 1969, str. 45; John P. Clayton, *Introduction* — u: *The Concept of Correlation: Paul Tillich and the Possibility of a Mediating Theology*, Berlin, New York, 1980, str. 15; Richard Grigg, *Correlation as a Hermeneutical Method* — u: *Symbol and Empowerment: Paul Tillich's Post Theistic System*, Macon, 1985, str. 53–103; i članak Robert A. Goff, *The Tillichian Symbol: An Essay in Philosophical Methodology*, *Journal of Existentialism*, 1966, 6, str. 439–448.

42 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 60.

43 Postoji statističko, logičko i strukturalno značenje ovog pojma, koje u svom teološkom smislu obuhvaća sva tri značenja ili »povezanost« između simbola i onog što oni simboliziraju, pojmova koji označavaju ljudsko i onih koji označavaju božansko, čovjekove vrhunske brige i onog na što se njegova briga odnosi.

poblje označava božansko–ljudski odnos unutar našega religioznog iskustva. Posljednji smisao ovog pojma ima svoju važnu ontološku i gnoseološku implikaciju.⁴⁴

2.2. Egzistencijalni pristup

Tillichov egzistencijalni⁴⁵ pristup teologiji, koju započinje čovjekovom situacijom, određuje ujedno apologetsku prirodu njegove teologije i njegovu metodu. Stoga naglašava da samo oni ljudi koji su duboko potreseni tjeskobom vlastite prolaznosti i prijetnjom ne–bitka, mogu istinski shvatiti značenje pojma o Bogu. S obzirom na svoju egzistencijalnu situaciju, čovjek ne može dobiti konačne odgovore na svoja temeljna pitanja bez događaja objave, kojom prevladava »šok«⁴⁶ vlastite smrtnosti, a na općem planu tragičnu proturječnost svekolike povijesti. Stoga teolog prvo treba pristupiti filozofskoj analizi čovjekove situacije, istražujući sveukupne oblike kulture: filozofiju, sociologiju, književnost, psihologiju itd., a tek potom pokušati povezati rezultate svoje analize s teološkim odgovorima koje mu daje kršćanska poruka:

Njegove oči su napola (s obzirom na teološki dio njegova rada) usredotočene njegovom vrhunskom brigom, koja je istina svakog filozofa. (...) On je siguran da ništa što vidi ne može promijeniti bit njegova odgovora, zbog toga što je ta bit *logos* bitka, koji se očituje u Isusu kao Kristu. Ako to ne bi bile njegove pretpostavke, on bi žrtvovao ili svoje filozofsko poštenje, ili svoju teološku brigu.⁴⁷

44 Tillich smatra da ljudska egzistencija podrazumijeva filozofska pitanja, koja sistematski teolog obrađuje kao svoja vlastita, ali teologija istovremeno daje i odgovore koji su sadržani u Božjoj objavi. To je krug koji vodi čovjeka do točke u kojoj su pitanja i odgovori sjedinjeni. U skladu s Tillichovom ontologijom, to vodi do točke u kojoj su sjedinjeni čovjekova temeljna priroda i beskonačna priroda Boga. To »nije trenutak u vremenu. To pripada samoj biti čovjekova bića, jedinstvu njegove konačnosti i beskonačnosti u kojoj je stvoren [vidi poglavlje II (*Being and God*)] i od koje je odvojen [vidi poglavlje III (*Existence and the Christ*)]. Indikacija ovog jedinstva, jedinstva u bitku i egzistencijalne odvojenosti (*esse essentiae* i *esse existentiae*) konačnog čovjeka od njegove beskonačnosti, njegova je sposobnost da pita o beskonačnom kojem pripada: činjenica da on mora pitati o tome pokazuje da je od toga odvojen.« U: Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 61. O tome također u dijalogu u: Paul Tillich, *Being and Existence* — u: *Ultimate Concern: Tillich in Dialogue*, Brown D. Mackenzie (ed.), New York, London, 1970, str. 45–46; i u propovijedi u: Paul Tillich, *The Depth of Existence* — u: *The Shaking of the Foundations*, New York, 1948, str. 52–63.

45 Tillichova analiza čovjekove egzistencijalne situacije se odvija u pojmovima filozofije »egzistencije«, ali on naglašava da je takva analiza puno starija od »egzistencijalizma«; ona je stara koliko je staro i čovjekovo mišljenje o samom sebi, datira od početaka same filozofije. O tome također u članku Donald F. Dreisbach, *The Unity of Paul Tillich's Existential Analysis*, *Encounter*, 1980, 14, str. 365–380.

46 Vidi Tillich, P., *Philosophy and Theology* — u: *The Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 85. Više o tome u: George H. Tavard, *Christ as the Answer to Existential Anguish* — u: O'Meara, T. A., Weisser, C. D. (eds.), *Paul Tillich in Catholic Thought*, Dubuque, 1964, str. 224–236; isti članak se pojavljuje i u časopisu *Continuum*, 1966, 4, str. 3–12; i Ann B. Ulanov *The Anxiety of Being* — u: Adams, J. L., Pauck, W., Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985, str. 119–136.

47 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 63–64.

Međusobnu ovisnost egzistencijalnih, odnosno po svojoj biti filozofskih pitanja i teoloških odgovora, možemo objasniti u pojmovima »forma« i »sadržaj«, pri čemu teološki odgovori izvode svoj sadržaj iz događaja objave, a svoju formu iz pitanja koja proizlaze iz čovjekove egzistencijalne situacije. Na primjer, ako filozofska analiza čovjekove situacije otkriva tjeskobu njegove konačnosti, tada je Bog bezuvjetni temelj njegova bića koji mu daje hrabrost bivstvovanja;⁴⁸ ako ta analiza otkriva prijetnju ne-bitka, tada je Bog moć bitka kojom se prevladava takva prijetnja; ako je povijest neshvatljiva zagonetka, tada Kraljevstvo Božje mora biti pojmljeno kao jedinstvo, značenje i ispunjenje povijesti.⁴⁹ Stoga se drugi dio metode korelacije sastoji u činjenici koja određuje da simboli kršćanske poruke, odnosno njezini odgovori, moraju uvijek biti u stalnoj povezanosti s egzistencijalnim pitanjima: »Ovi odgovori su sadržani u događajima objave na kojima je utemeljeno kršćanstvo. Te odgovore koristi sistematska teologija 'iz' izvora, 'kroz' medij i 'poređena' normi.«⁵⁰

2.3. Dinamizam metode korelacije

Dinamizam metode korelacije⁵¹ ćemo bolje razumjeti ako kratko pogledamo njezinu primjenu na primjeru »pitanja« razuma i »odgovora« objave, čemu je Tillich posvetio prvo poglavlje svoga teološkog sustava.⁵² On u skladu sa svojom ontologijom smatra da se čovjek u uvjetima svoje »pale« egzistencije nalazi u stanju »samootuđenja«⁵³ od svoje temeljne prirode u Bogu, što rezultira i mnoštvom »samodestruktivnih« konflikata. Kao što smo vidjeli, jedan od najvažnijih ima svoju gnoseološku implikaciju, koja se očituje u polaritetu »strukture« i »dubine« unutar samog razuma, a što ima za posljedicu konflikt između »autonomnih« i »heteronomnih« sklonosti. Taj konflikt vodi prema potrazi za »teonomijom«, kao sre-

48 Vidi Tillich, P., *The Courage to Be*, New Haven, 2000. Ova knjiga se pojavljuje i u: Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 5, *Writings on Religion*, Robert P. Scharlemann (ed.), Berlin, New York, 1988, str. 141–230. O tome također u: Paul Tillich, *The Courage to Be* — u: *The Essential Tillich: An Anthology of the Writings of Paul Tillich*, Forrester F. Church (ed.), Chicago, 1987, str. 165–202; i u monografiji Bernard Martin, *The Sources of Man's Courage and of the Healing of His Estrangement: God and the Christ* — u: *Paul Tillich's Doctrine of Man*, Digswell Place, 1963, str. 141–179.

49 Vidi Tillich, P., *History and the Kingdom of God* — u: *Systematic Theology*, III, Chicago, 1951, str. 297–423.

50 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 64.

51 Usp. Clayton, J. P., *Questioning, Answering, and Tillich's Concept of Correlation* — u: John J. Carey (ed.), *Kairos and Logos: Studies in the Roots and Implications of Tillich's Theology*, Cambridge, Massachusetts, 1978, str. 121–140. Ovaj članak je u cijelosti preuzet iz istoimenoga petog poglavlja opsežne, a s gledišta analitičke filozofije i naglašeno kritične Claytonove monografije o Tillichovoj metodi — *The Concept of Correlation: Paul Tillich and the Possibility of a Mediating Theology*, Berlin, New York, 1980. Clayton smatra da je Tillichova metoda prilično poznata, stoga on detaljno analizira njegov koncept »korelacije«, s ciljem procjene njezine prikladnosti kao načela posredovanja u teologiji, razmatrajući različite vrste relacija koje je Tillich razvio kao međusobne odnose.

52 Vidi Tillich, P., *Reason and Revelation* — u: *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 71–105.

53 Vidi Martin, B., *Man's Estranged Existence* — u: *Paul Tillich's Doctrine of Man*, Digswell Place, 1963, str. 112–140.

dišnjom postavkom autorove filozofije religije, i svojevrsnom »teonomnom« interpretacijom kulture. Polaritet između »statičkog« i »dinamičkog« čimbenika u razumu uzrokuje konflikt između »apsolutizma« i »relativizma«, što vodi potrazi za »konkretno–apsolutnim«. Polaritet između »formalnih« i »emocionalnih« čimbenika rezultira konfliktom između »formalizma« i »iracionalizma«, a to opet vodi do potrage za »jedinstvom forme i misterija«. U sva tri slučaja aktualni razum ne može riješiti konflikte, stoga je potrebit »traženja objave«. Osim toga, tu postoji i dilema između »nadziranog« znanja, koje je sigurno, ali bez vrhunskog značaja, i »primljenog« znanja, koje može imati vrhunski značaj, ali bez sigurnosti. Autor smatra da se ova dilema rijetko prepoznaje i razumije: »Ali ako se to shvati i ne zatrpava prethodnim i nepotpunim provjerama, mora voditi do očajnog povlačenja istine ili potrage za objavom. Za objavu se traži da pruži istinu koja je oboje, sigurna i vrhunska briga — istinu koja uključuje i prihvaća rizik i nesigurnost svakoga važnoga spoznajnog čina, usprkos tome ga nadići u prihvaćanju.«⁵⁴

Tillich metodom korelacije⁵⁵ nastoji pokazati da »konačna objava« u Isusu kao Kristu daje odgovore na pitanja razuma, potpuno ga ispunjava i omogućava prevladavanje navedenih konflikata kroz sjedinjavanje i zacjeljivanje njegovih samotudjenja i samodestrukcija. Objava, na primjer, oslobađa razum od konflikta između apsolutizma i relativizma, tako što predstavlja »konkretno–apsolutno« koje se očituje kao »Novi Bitak u Isusu Kristu koji je naša vrhunska briga«. Štoviše, on je »najkonkretniji od svih mogućih oblika konkretnosti, osobni život, koji je nositelj onoga koji je apsolutan, bezuvjetan i bezgraničan«⁵⁶. Objava prevladava i konflikt između formalnih i emocionalnih čimbenika u razumu, kroz sudjelovanje čitavoga osobnog života u Isusu Kristu, što rezultira blagotvornim sjedinjavanjem svih čimbenika razuma. Kroz čitavo kršćansko mišljenje metoda korelacije poka-

54 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 105.

55 Usp. Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 97–99. Više o Tillichovoj metodi u monografijama: Kenneth Hamilton, *Correlation* — u: *The System and the Gospel: A Critique of Paul Tillich*, New York, 1963, str. 116–137; John H. Thomas, *The Nature and Method of Theology* — u: *Paul Tillich: An Appraisal*, Philadelphia, 1963, str. 21–45; Robert P. Schalermann, *Question and Answer* — u: *Reflection and Doubt in the Thought of Paul Tillich*, New Haven, 1969, str. 136–162; Leonard F. Wheat, *Correlation: A Reinterpretation* — u: *Paul Tillich's Dialectical Humanism: Unmasking the God above God*, London, 1970, str. 82–90; George F. Thomas, *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 86–105; T. A. Idinopoulos, *The Theology of Correlation: Paul Tillich* — u: *The Erosion of Faith. An Inquiry into the Origins of the Contemporary Crisis in Religious Thought*, New York, 1971, str. 90–121; i u člancima: Bernard M. Loomer, Tillich's Theology of Correlation, *Journal of Religion*, 1956, 36, str. 150–156; Kenneth Hamilton, Tillich's Method of Correlation, *Canadian Journal of Theology*, 1959, 5, str. 87–95; Guyton B. Hammond, An Examination of Tillich's Method of Correlation, *Journal of Bible and Religion*, 1964, 32, str. 248–251; Alan Gragg, Paul Tillich's Existential Questions and Their Theological Answers: A Compendium, *The Journal of Bible and Religion*, 1966, 34, str. 4–17; i Douglass Lewis, The Conceptual Structure of Tillich's Method of Correlation, *Encounter*, 1967, 28, str. 263–274.

56 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 150.

zuje međusobnu ovisnost između čovjekovih temeljnih pitanja koja čine samu bit i početak filozofije, i odgovora teologije koji su dobiveni iz događaja objave odnosno kršćanske poruke. Svaki pošten filozof pokušava odgovoriti na pitanja o bezuvjetnom temelju svog bića i bitku svijeta koji ga okružuje. U tom smislu on postaje i teolog, bez obzira je li toga svjestan. Ali filozof koji se oslanja samo na svoje vlastite kognitivne sposobnosti neće nikada doći do zadovoljavajućeg odgovora putem same filozofije. S druge strane, teolog ne može odgovoriti na ta pitanja bez pretpostavki i implikacija koje mu daje filozofija. Pitanja i odgovori se međusobno određuju, stoga samo njihovo dijalektičko jedinstvo omogućava inteligibilnost tradicionalnih odgovora, kao i odgovore na aktualna pitanja. U tom smislu je korisno i Adamsovo zapažanje: »Tillichova metoda i koncept korelacije treba biti shvaćen kao dinamička međusobna povezanost snaga, dinamičkih snaga u stvarnosti i povijesti, uvijek pronalazeći novi izražaj. (...) način sjedinjavanja 'poruke' i 'situacije'. Postupak otkrivanja je učenje kako slušati istinu gdje god se ona pojavljuje kao očitovanje milosti.«⁵⁷

2.4. Odnos spram drugih metoda

Tillich razvija svoju metodu korelacije⁵⁸ nasuprot nekoliko drugih metoda. Natprirodna metoda razmatra objavu kao strani svežanj istine koja je bačena s neba, pa u tom smislu nije moguć nikakav oblik posredovanja, nego postoje samo odgovori iz kojih čovjek izvodi svoja pitanja. S druge strane, »prirodna« ili »humanistička« metoda nikada ne prelazi ljudske granice; ona izvlači odgovore iz samih pitanja koja proizlaze iz čovjekove situacije, zaboravljajući pritom da je čovjekova egzistencija po sebi jedno veliko pitanje. Na kraju, dualistička metoda pokušava sredstvima »prirodne objave«, odnosno prirodne teologije ili tzv. »dokaza za Božju opstojnost« tražiti povezanost između prirodnih odgovora i kršćanske poruke, umjesto između pitanja i odgovora. Ali ako su ovi dokazi uzeti kao pitanja, kako i dolikuje metodi korelacije, tada je njihova uporaba opravdana: »Ova metoda pokušava prevladati konflikt između prirodnih i natprirodnih metoda, koje ugrožavaju ne samo bilo kakav stvarni napredak u radu sistematske teologije, nego također bilo kakav mogući učinak teologije na svjetovni svijet.«⁵⁹ Međutim, Tillich napominje da i njegova metoda nije potpuno sigurna, budući da se pitanja i odgovori mogu međusobno narušavati ili dovoditi u pitanje, a i teologija je proturječna poput ostalih djelatnosti čovjekova uma. No možemo zajedno s Armbrusterom zaključiti da je ona itekako aktualna: »Možda je dijalektika pitanja i odgovora na-

57 Adams, J. L., *Introduction: The Storms of Our Times and Starry Night* — u: Adams, J. L., Pauck, W., Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985, str. 12. i 16.

58 Vidi Miller, L., Grenz, S. J. (eds.), *The Method of Correlation* — u: *The God Above God. Paul Tillich* — u: *Fortress Introduction to Contemporary Theologies*, Minneapolis, 1998, str. 56–58. O tome također u Kenan B. Osborne, *Three Fundamental Approaches to Resolve the Problem of Tillich's 'Quest'* — u: *New Being: A Study on the Relationship Between Conditioned and Unconditioned Being According to Paul Tillich*, The Hague, 1969, str. 20–24.

59 Tillich, P., *Author's Introduction* — u: *Protestant Era*, Chicago, 1957, str. xii.

jizraženije obilježje koje sačinjava metodu korelacije. S obzirom na Tillichov naglasak na pitanja u dijalektici, očigledno je da on želi teologiju koja kuca u ritmu pulsa suvremenog života.«⁶⁰

Zaključak

Tillich je kao sistematski i apologetski teolog posebnu pozornost posvetio organizaciji teologije kroz razmatranje njezinih izvora, medija i norme, naglašavajući pritom važnost »protestantskog načela« i »Novog Bitka u Isusu kao Kristu«, koji je temeljna norma za uporabu svih izvora sistematske teologije, a ujedno i čovjekova »vrhunska briga«. Prihvatajući filozofsku i teološku kritiku prirodne teologije u njezinu tradicionalnom smislu, Tillich je metodom korelacije koristio filozofske čimbenike za strukturu svoga teološkog sustava, kao građu iz koje je razvijao pitanja koja su svoje odgovore našla u teološkim konceptima kršćanske poruke. Tako je problem »prirodne teologije ili filozofije religije« riješio na treći način, odnosno svojom »metodom korelacije«, koja potpuno prožima strukturu svih pet dijelova njegova teološkog sustava. Budući da njegova teologija ima naglašeno egzistencijalno značenje, on ovo rješenje primjenjuje i na etički čimbenik u sistematskoj teologiji, odnosno u svoj sustav ugrađuje i predmet etike, ali tako da je ne razmatra kao posebnu granu teologije. Ukratko, Tillich je svojom organizacijom i metodom postigao temeljnu funkciju teologije: »priopćavanje istine kršćanske poruke i interpretacija te istine za svaku novu generaciju«.

60 Armbruster, C. J., *The Vision of Paul Tillich*, New York, 1967, str. 37.

The Structure and Method of Paul Tillich's Theology

Dubravko Arbanas^{*}

Summary

Paul Tillich, philosopher and theologian, is best-known for his philosophy of religion and theology of culture. As a systematic and apologetic theologian, Tillich carefully structured his theology and developed a specific method of investigation, therefore this discussion will endeavour to show the seminal determinants of this structure and his method. The specific areas of investigation are: sources, the medium and norm of theology, and the correlation method which totally permeates the structure of his theological system. Tillich used it to combine the philosophical questions ensuing from man's existential situation with theological answers given to us through the Christian message. The method of investigation is the analysis of Tillich's relevant works dealing with these topics, including some of the most significant papers written about him and published in various monographs as well as other sources. By critically examining these works, the author has come to the conclusion that the relationship between philosophy and theology is the central feature of Tillich's thought, and this relationship was made particularly clear within the structure of his theology through the implementation of the correlation method which he utilized to build up each of the five elements of his theological system.

Key words: sources, medium, norm, theology, method, correlation

^{*} Mr. sc. Dubravko Arbanas, *Edunova — School of Informatics and Management*, Osijek; Doctorant at the Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Lorenza Jäger 5, 31000 Osijek, Croatia. E-mail: adubravko@gmail.com